

házasságkötési szándékának és továbbtanulási szándékuk összefüggéseinek vizsgálatakor kaptunk. Ez összhangban áll az Ifjúság 2000 vizsgálat eredményével, amiben az egzisztenciális körülmények megteremtését a családalapítási szándék követi.⁶ A nemek szerint és a vallásosság függvényében tapasztaltunk eltéréseket, de adódott földrajzi különbség is. A Regionális Egyetem regionálisan reprezentatív adatai alapján húzhatunk egy „Hajnal-vonalat”, amely az országhatárral párhuzamosan fut: a vonaltól keletre eső régióban mélyebb vágy mutatkozik a nyugodt élet és a családalapítás iránt, mint az országhatáron belül.

Engler Ágnes & Nagy Zsuzsa Eszter

A hátrányos helyzet az oktatás területi kutatásában

A hátrányos helyzet meghatározásának egyik lényeges eleme a lakóhelyi környezet, amit sokféleképpen értelmezhetünk: szorítkozhatunk csupán a lakásviszonyokra, kiterjeszthetjük a falura- városrészeire, de tovább tágítva a fogalmi meghatározást az egész települést tekinthetjük lakóhelyi környezetnek. Ilyenkor arról beszélünk, hogy milyen az érintett település lakosságának iskolázottsága, foglalkozás, életkor szerinti összetétele, lakóhelyi környezete. Ezeket a statisztikákat társadalmi jelzőszámoknak nevezzük, és a társadalom állapotát jellemzik. A jellemzők másik csoportja a lakóhely műszaki állapota, infrastrukturális fejlettsége. Ide tartoznak az út- és közlekedési viszonyok intézményi ellátottság, a kereskedelmi hálózat és nem utolsósorban a rendelkezésre álló munkahelyek. Tágítva a lakóhely területi fogalmát beszélhetünk kistérségekről, amelyek legtöbbször egy várost és a környezetéhez tartozó kisebb településeket foglalják magukba. Az előbb felsorolt adottságok – a társadalmi jelzőszámok, az infrastrukturális feltételrendszer – épp úgy vonatkozhatnak egy kistérségre, mint egyetlen településre, sőt tágíthatjuk a területi egységet megyei szintre, vagy regionális szintre is. Mindezekben a szinteken – amelyeken a lakóhelyi környezetet értelmezni kívánjuk – beszélhetünk előnyös vagy hátrányos társadalmi-gazdasági viszonyokról, helyzetről.

Kozma Tamás¹ hívta fel először a figyelmet a magyar szakirodalomban arra, hogy a lakóhelyi környezet nemcsak egyes személy hátrányos helyzetének eleme, hanem önmagában is van értelme hátrányos helyzetű térségekről beszélni. Ugyanis a család, a gyermek lehet „előnyös helyzetű”, ha a társadalom vertikális szerkezetét tarjuk szem előtt (pl. orvos család gyermeke), azonban a lakóhelyi környezetének hátrányos helyzete korlátokat szab lehetőségeinek, pl. nincs, vagy nem megfelelő az iskola, nehezen érhető el a középiskola.

A szociológiai kutatás a 60-as évektől felfigyelt arra, hogy a települési hátrányok megmutatkoznak a tanulók teljesítményében is.

A következőkben néhány adaton, illetve példán keresztül mutatom be a hátrányos helyzetű térségek területi kutatását.

Évfolyamismétlők

Az OM statisztikai szolgáltatásban kevés olyan mutató van, amelyek az iskolák és a lakóhelyek hátrányos helyzetének jelzésére alkalmasak, azonban ilyenek lehetnek például a túlkorosok, a veszélyeztetettek és az osztályismétlők száma, amelyek jól jelzik a térség

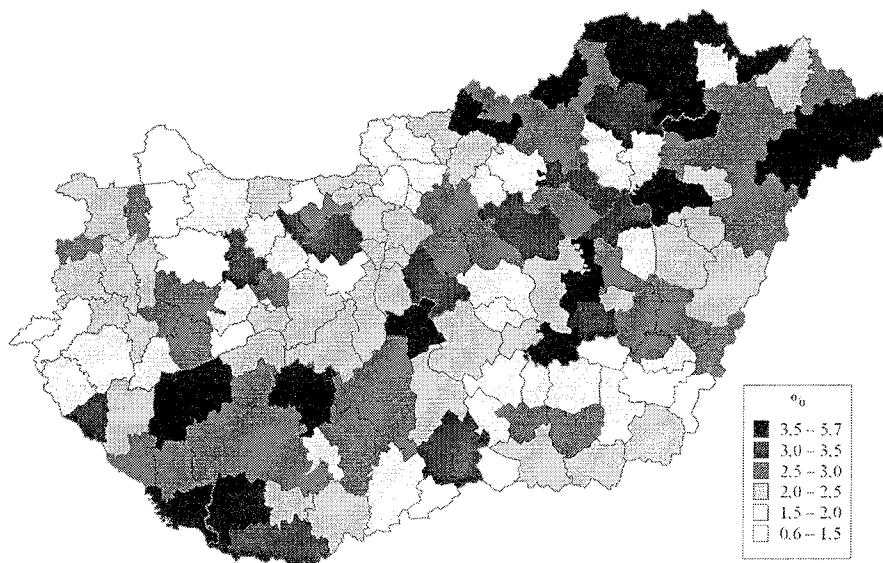
⁶ Szabó Andrea & Bauer Béla & Laki László (2002) *Ifjúság 2000 Tanulmányok*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

¹ Kozma Tamás (1975) *Hátrányos helyzet*. Tankönyvkiadó.

hátrányos helyzetét, illetve a térségben lakó hátrányos helyzetű népesség magas arányát. Ennek az alapja az a szociológiai összefüggés, amely a szülők rossz szocio-kulturális helyzete és gyermekeik alacsony tanulmányi teljesítménye között kimutatható. Az iskolai kudarc, amely a túlkorosságban évtisméltésben fejeződik ki, szociológiailag elsősorban az alacsony iskolai végzettségű rossz munkaerőpiaci helyzetű családok gyermekeinél jelentkezik, amely családok éppen a hátrányos helyzetű térségekben élnek az átlagosnál nagyobb sűrűségben. A túlkorosság és osztályisméltés tehát társadalmi jelzőszámként is működik, abban a térségben ahol arányuk magasabb ott „törvényszerűen” más feltételek vonatkozásában is hátrányos helyzetről beszélhetünk.

1. térkép: A bukások aránya az általános iskolákban

A térképet Híves Tamás szerkesztette. Forrás: OM.

A 1. térkép az osztályisméltők arányát mutatja az általános iskolákban, a térképen jól látszik egy északkelet-délnyugati tengely, amely mentén az országban a hátrányos helyzetű települések sorakoznak. Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben kiugróan magas a bukott tanulók aránya. Azonban ezek a megyék sem egységesen, a Mezőségben a helyzet kedvezőbb, míg a Román és a Szlovák határ mentén kedvezőtlenebb. Az ország délnyugati részén Szigetvár, Barcs, Marcali, Tamási, Nagyatád térségében igen magas az osztályisméltő általános iskolai tanulók aránya, akár csak Közép-Tiszavidéken Tiszafüred, Heves, Karcag kistérségében. Országosan a tanulók 2,2 százalékának kellett osztályt ismételnie 2004-ben.

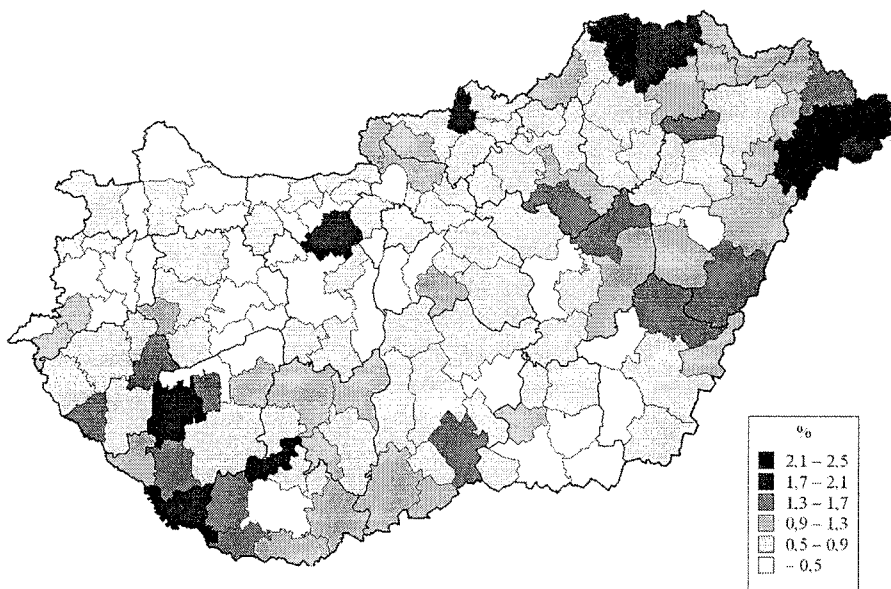
Iskolázatlan népesség

A közoktatási statisztikák mellett – társadalmi jelzőszámként – jobban használhatók a népszámlálási adatok, amelyek alapján kirajzolódik a népesség iskolázottsági és korszerkezete. Ennek segítségével meghatározhatjuk az oktatásiügy szempontjából hátrányos helyzetű területeket. Így feltárhatók azok a „rizikóterületek”, ahol a halmozottan hátrányos helyzettel együtt járó oktatási problémák nagyobb gyakorisággal várhatók. A vándorlás,

a migráció és az iskolaszervezet területi elemzése rávilágíthat az iskola népességstabilizáló hatására, míg az iskola hiánya hozzájárul az adott település vagy térség előregedéséhez.

A 2. térkép az iskolai végzettség nélküli népesség arányát ábrázolja az utolsó népszámlálás szerint. Talán ez az adat tükrözi leginkább a hátrányos helyzetű kistérségeket. Ezen a térképen is jól láthatóan kirajzolódik egy északkelet-dél nyugati tengely, ahol külön kiténik a két végpont, az északkeleti határmenti és a dél nyugati Dráva menti kistérségek, ezek az ország legelmaradottabb térségei. A legmagasabb értékek 2–2,5 százalék körüliek, vagyis ennyi az analfabéták aránya, a 10 évnél idősebb népesség körében, országos átlag 0,7 százalék. Ezekben a kistérségekben a legmagasabb a munkanélküliek száma is. Ugyanakkor egy másik tengely is látszik az országban észak-nyugat dél-keleti irányban, ahol az előzőekkel ellentétben igen alacsony az iskolázatlan népesség aránya (a tengely bukásokat ábrázoló 1. térképen is megfigyelhető). Ez a terület magában foglalja az ország északi és nyugati kistérségeit, Pest, Fejér megye, valamint Csongrád és Békés megye egyes kistérségeit.

2. térkép: 10 éven felüli népességből az általános iskola első osztályát sem végezte el

A térképet Híves Tamás szerkesztette. Forrás: KSH.

Érdekes megfigyelni, az egyes megyéken belüli jelentős eltéréseket. Ilyen például Somogy megye, míg a Balaton mentén rendkívül alacsony (0,4 százalék), addig a határnál levő Barcs térségében magas (1,8 százalék) az iskolázatlan népesség aránya.

Cigányság

A cigányság problémája a hátrányos helyzetűeken belül külön probléma. Az elmúlt évtizedekben minden erőfeszítés ellenére tovább nőtt a szakadék a cigányság és a többség iskolázottsága között, és ennek megfelelően az életésélyek közötti eltérés is tovább növekedett.

A cigány tanulók iskolai sikertelenségének okai között vannak olyanok, melyek korai szocializációjuk jellegzetességeiből fakadnak, s abból, hogy az iskola nem képes kezelni az ezekből eredő problémákat. A cigány gyermeknek alacsony a tanulási motivációja, ennek

több oka is van. A család és az iskola világa közötti hatalmas különbség és a gyermekek személyiségétől idegen elvárások rombolóan hatnak önképükre. Az iskola nem képes biztosítani azt a sikert, ami a tanuláshoz fűződő pozitív viszony kialakulásának legfontosabb feltétele. Ehhez társulhat a család üzenete is: az iskolában megszerezhető tudás értéke a cigány családok túlélési stratégiáiban alacsony.

A cigány tanulóknak az oktatási rendszeren belül növekszik a szegregációja.² A iskolán belüli szegregáció oka az esetek döntő többségében nem a cigány gyermekekkel szembeni előítélet, hanem az, hogy a megfelelő feltételek, felkészültség és támogatás hiányában sok intézmény és pedagógus alkalmaz olyan eszközöket, melyek szándékaik ellenére sem vezetnek a cigány tanulók hátrányainak felszámolásához, sőt olykor növelik, vagy tartósítják azokat. Az iskola sikerességének egyik legfontosabb feltétele a család és az iskola közötti együttműködés. A cigány családok és az iskola között szinte teljesen hiányzik a kommunikáció. Ezt egyik oldalról a cigány szülőknek az iskola munkájával és lehetőségeivel kapcsolatos alulinformáltsága, másfelől néhány esetben a pedagógusok előítéletei akadályozzák.

Aprófalvak

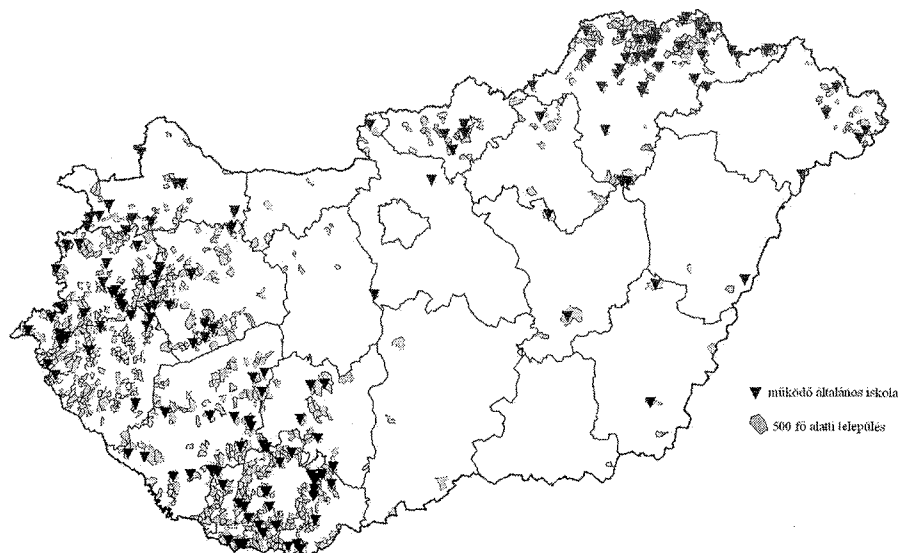
Külön kell kitérni az aprófalvak problémakörére, illetve a kisiskolák helyzetére. A 3. térkép bemutatja, hogyan helyezkednek el területileg az 500 fő alatti települések és melyikben van iskola. A kistelepüléseken működő, szélsőségesen kicsi, 20 főnél kisebb tanulólétszámú iskolák helyzete bizonytalan. A tanulók szélsőségesen kis létszáma veszélyezteti az iskola pusztta létét, hiszen előfordulhat, hogy több évig nem tudnak senkit beiskoláztatni. 2003-ban 1021 településnek volt 500 fő alatti lakosa 2/3-uk Nyugat- és Dél-Dunántúlon, ezekben összesen 171 általános iskola működött (1. táblázat).

1. táblázat: Kistelepülések és a bennük működő általános iskolák száma régióként

Régió		Település nagyság (fő)			Régióban összesen
		-499	500-999	1 000-1 999	
Közép-Magyarország	települések	6	14	40	185
	iskolák	3	13	40	713
Közép-Dunántúl	települések	114	90	93	405
	iskolák	12	70	89	438
Nyugat-Dunántúl	települések	333	156	102	648
	iskolák	43	129	103	478
Dél-Dunántúl	települések	337	144	101	653
	iskolák	50	109	103	460
Észak-Magyarország	települések	174	155	150	603
	iskolák	47	141	150	630
Észak-Alföld	települések	44	87	94	387
	iskolák	11	78	96	578
Dél-Alföld	települések	13	41	63	254
	iskolák	5	40	65	496
Ország összesen	települések	1 021	687	643	3 135
	iskolák	171	580	646	3 793

² Havas Gábor & Liskó Ilona (2006) *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*. Kutatás közben – No. 266.

3. térkép: 500 fő alatti települések általános iskolával való ellátottsága

A térképet Híves Tamás szerkesztette. Forrás: KSH, OM.

A falusi iskolai hálózat fenntartása, bár fajlagosan nagyon drága, de fontos a hátrányos helyzetű csoportok gyermekei számára. Aprófalvas térségeinkre általában jellemző – e térségek évtizedes mellőzése, fejlesztésük elmaradása miatt –, hogy a legszegényebb lakossági csoportok, köztük nagy arányban a cigányság koncentrációs területei. Számukra kiváltképpen fontos, hogy elérjék és elérje őket az oktatási rendszer.³

A falusi kisiskolák többsége személyi és dologi feltételekkel nincs megfelelően ellátva. Nem sikerült megoldani azt a problémát sem, amely a fenntartó önkormányzatok gyakori szegénységéből ered, azaz nem tudják saját forrásból kiegészíteni a költségvetési támogatást. A gyermekszám csökkenése és a finanszírozási nehézségek miatt minden évben csökken a kisiskolák száma.

További problémát jelent, hogy az aprófalvas térségek tehetősebb lakói gyermekeit a jobban ellátott nagyobb iskolába íratják. Ezzel sok kisiskola szociálisan, nem ritkán etnikailag homogénné válik: „cigányiskolák” alakulnak ki, a spontán szegregáció minden negatív következményével.

Az ország hasonló településszerkezetű térségei nem azonos politikát követnek az iskolahálózat kialakításában. Az aprófalvas Zala, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben szatmári és beregi térségekben nagyon kevés a kisteleplésen levő iskola, viszont Vas és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék kistelepléseiben lényegesen több.

Kockázati térségek

A statisztikai mutatók és a kartográfiai elemzés alapján úgynevezett „kockázati térségeket” lehet elkülöníteni, amelyekre az (oktatás)politikának kiemelten figyelnie kell. A „kockázati térség” elnevezésen azt értjük, hogy az adott térség helyzete nem kiegyensúlyozott;

³ Forray R. Katalin (1998) *A falusi kisiskolák helyzete*. Educatio Füzetek.

beavatkozásra lehetőség és szükség is van. Ellenkező esetben a kockázati térségek és az ország más területeinek fejlődésbeli különbségei szakadássá válnak. A kockázati térségek statisztikai és kartográfiai elemzésekor feltárhatók az adott térségek erősségei, gyöngeségei, figyelmeztetni lehet a veszélyekre, amelyek akkor következnének be, ha megfelelő fejlesztéspolitikát nem alkalmazunk.

A hátrányos helyzetből való kitörésre, oktatásügyi szempontból fogalmazott meg több javaslatot Forray R. Katalin és Kozma Tamás regionális kutatásainak⁴ alapján a különböző térségtípusokra. Ezek között szerepel egyes térségekben intenzív infrastrukturális fejlesztés, máshol a határokon átnyúló együttműködés, a harmadfokú képzés fejlesztése. Az úgynevezett városhiányos térségekben pedig közép- és/vagy felsőfokú oktatási-kulturális ellátó intézmények telepítése azokba a központokba, amelyek potenciálisan a városhiányos kistérség vonzásközpontjai lehetnek. Ilyen például Lenti, vagy Rétság térsége.

A hátrányos helyzetű térségek kilátásai talán mégsem olyan reménytelenek mint amilyenek látszanak. A következő években a várható gazdasági erősödés és fellendülés, az Európai Uniótól kapható pénzügyi támogatás lehetőséget biztosít ahhoz, hogy az elmaradott térségek felzárkózzanak, gazdaságilag megerősödjenek. Így a népesség munkához, jobb anyagi lehetőséghez, életcélhoz juthat. Nyugat-Európában több pozitív példát találunk erre, pl. Olaszországban, Írországban. Azonban nem lehet csak várni az egyelőre nem túl bőven csordogáló EU-s támogatásokra, a központi kormányzat és a helyi önkormányzatok is sokat tehetnek a helyzet javítása érdekében. Hazai jó példa erre Tatabánya esete, amely az elmúlt évtizedben súlyos válságon esett át, de most már jól látszik a kilábalásának lehetősége, a gazdaság megélénkülése, a csökkenő munkanélküliség.

Híves Tamás

Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák-Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben

Elbeszélés és identitás

Az identitásról beszélve a szociálpszichológiában két identitás koncepciót különíthetünk el. Az első, pszichoanalitikus indíttatású, s elsősorban Erikson nevével fémjelvezhető elméletcsoport az ún. *személyes identitás* fejlődési törvényszerűségeire irányul. A hangsúly itt az én folytonosságára, szervezethez való kötődésére, belső és külső egyensúlyára esik. A másik, csoportlélektani indíttatású koncepció, az ún. *szociális identitás* elmélet, amely angolszász szerzők, mindenek előtt Tajfel, Turner és Breakwell nevéhez kötődik, az egyén csoportazonosulásából indul ki, és az én önállóságának, értékességének és cselekvőképességének fenntartására irányuló folyamatokat kutatja. A nemzeti identitás a csoportazonosulás sajátos formája, a nemzethez való tartozás meghatározott értékeket, világszemléletet, a konfliktusokkal való megbirkózás sajátos módjait, érzelmi biztonságot közvetít az egyénnek. Az identitás, így a nemzeti identitás feltárására kvantitatív vizsgálat esetén általában kérdőíves, kvalitatív vizsgálat esetén interjú módszereket alkalmaznak.

⁴ Forray R. Katalin & Kozma Tamás (1999): *Az oktatáspolitikai regionális hatásai, 1990–97*. Dokumentum, Oktatókutatási Intézet.